

Пілецька Л.С. Професійна мобільність особистості: психологічний аспект аналізу / Л. Пілецька // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. - № 3 (32). – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. – С. 197-202.

УДК: 316.362

Любомира Пілецька

Професійна мобільність особистості: психологічний аспект аналізу

У статті розкрито різні тенденції щодо висвітлення проблеми професійної мобільності як наукової дефініції з позицій системного підходу.

Ключові слова: *мобільність, соціальна мобільність, професійна мобільність, професійно-педагогічна мобільність, системний підхід.*

In the article the different tendencies of opening of problem of professional mobility are analyses as scientific definition from positions of approach of the systems.

Keywords: *mobility, social mobility, professional mobility, professionally-pedagogical mobility, approach of the systems.*

Актуальність проблеми. В умовах економічної кризи, суспільного динамізму проблема професійного самовизначення особистості розглядається під іншим кутом зору, оскільки людина може декілька разів змінювати свій професійний статус, кваліфікацію, виробничий колектив, а на час пошуку роботи взагалі бути «маргіналом». Для ринкової економіки, у порівнянні з адміністративною, така ситуація є нормою. Проте більша свобода у виборі, нерівність у можливостях не завжди сприяють гармонійному розвитку людини, а інколи, навпаки, продукують хаос і напруженість. Так чи інакше, кожна особистість задіяна у процес соціальної мобільності, який накладає відбиток на її складові: професійну та особистісну. І саме ці нові суспільні вимоги до особистості: реагування на

змінне оточення, прийняття і реалізація нестандартних рішень в ситуації ринкової конкуренції, адаптація до швидкозмінних умов, готовність до оновлення своїх знань, - змушують її бути мобільною. Тобто дослідження проблеми психологічної складової професійної мобільності є актуальним у площині перетину суспільного та особистісного, що дозволить людині бути не просто механічним виконавцем сценарію своїх професійних ролей, а бути творцем свого власного неповторного професійного світу.

Означена суспільна проблема професійної мобільності особистості веде за собою наукову проблему: появу нового понятійного апарату, збагачення його змісту, інтеграцію в різних науках. Тому потребує уточнення і конкретизації психологічного змісту категорія «професійна мобільність». Необхідність дослідження проблеми професійної мобільності зумовлена недостатністю наукових розвідок із зазначеної проблематики у суто психологічному аспекті, однобічним розглядом проблеми (переважно в економічному, педагогічному або соціальному плані), відсутністю міждисциплінарного системного підходу до цього комплексного явища.

Аналіз останніх публікацій зі вказаної проблеми. Термін «соціальна мобільність» був введений у науковий обіг Питиримом Сорокіним, на що посилаються практично усі сучасні дослідження мобільності. При цьому соціологи зосереджують основну увагу насамперед на переміщеннях індивідів, шансах на кар'єру, а також фактах її усвідомлення, на цілях і мотивах професійної мобільності, соціальної адаптації.

Фундаментальні праці в розробці теми соціальних переміщень належать американським авторам: С.Ліпсету і Р.Бендіксу, П.Блау і О.Данкену, Д.Фезерману і Р.Хаузеру, в яких висвітлюються питання, пов'язані з проведенням досліджень, використанням термінології, залученням статистики до обробки емпіричної інформації. Починаючи з 30-х років ХХ ст., професійна мобільність досліджувалася в контексті соціальної мобільності. Самостійне використання терміну «професійна мобільність» в науковій літературі позначене серединою минулого століття у трактуванні

«зміна різних занять чи професій» (С.Ліпсет, Р.Бенедікс). З вісімдесятих років минулого століття дослідження даного феномену проводяться регулярно як за рубежом, так і у вітчизняній науці. Основні підходи до визначення професійної мобільності та її складових проаналізовано О.В. Амосовою, С.Я. Батишевим, Ю.І. Калиновським, І.Д. Мацкуляк, В.Є. Томашкевичем, І.В. Удаловою та ін. Умови формування професійної мобільності розкрито в працях А.М. Ващенко (майбутніх офіцерів), І.У. Забіров (керівників промислових підприємств), Є.А. Іванченко (майбутніх економістів), С.Є. Капліної (майбутніх інженерів), Л.О. Амірової, І.В. Нікуліної, Л.В. Горюнової, Ю.Ю. Дворецької (викладача вищої школи), Б.М. Ігошева, О.О. Нікітіної, Р.М. Пріми, В.А. Сластьоніна (майбутнього викладача), С.К. Савицького (фахівця машинобудівного профілю), І.В. Шпекторенко (державного службовця) тощо. Вплив професійної мобільності на професійний розвиток і становлення професійно успішної людини досліджено С.А. Кугель, Р.Т. Насибуліним, К. Попер, І. Пригожиним, І.Л. Смірноюю, І.Т. Фроловим та ін. Проте незважаючи на велику кількість досліджень зі вказаної проблеми, в науці немає цілісної психологічної концепції професійної мобільності особистості.

Аналіз публікацій із зазначеної проблематики свідчить, що мобільність у тих чи інших формах досліджують переважно представники суспільних наук, проте, на думку Коваліско Н., суттєвою вадою їх досліджень є односторонній розгляд проблеми – в економічному або в соціальному плані, відсутність міждисциплінарного системного підходу до цього комплексного явища [11]. При цьому існує підхід до професійної мобільності як до форми трудової мобільності, яка, за твердженням Заславської Т.І., є не стільки економічним чи соціальним, скільки міждисциплінарним поняттям, що виражається в професійному, кваліфікаційному, соціальному, галузевому, територіальному та інших переміщеннях індивідів, є своєрідною формою їх адаптації до нових технологічних і економічних умов функціонування [16].

Професійна мобільність розглядається як зміна трудової позиції або ролі фахівця, обумовлена зміною місця роботи або професії. За такого підходу у понятті „професійна мобільність” розрізняють об’єктивний, суб’єктивний і характерологічний аспекти [2;7;14]. Об’єктивний аспект охоплює науково-технічні та соціально-економічні передумови, а також сам процес зміни професії.

Суб’єктивний аспект розкриває процес зміни інтересів працівників та акт прийняття рішення щодо зміни місця роботи чи професії, що залежить від таких індивідуальних характеристик людей, як потреби, ціннісні орієнтації, моральні якості та інші визначальні мотиви.

З характерологічної точки зору важливою є схильність людини до зміни предметної діяльності, що дає підстави розглядати професійну мобільність як відносно усталену властивість особистості, як підготовленість або схильність до зміни виду професійної діяльності (працемобільність).

Системний розгляд професійної мобільності, за твердженням Н.Коваліско, з одного боку, висуває певні вимоги до професійно-кваліфікаційних якостей індивідів, а з іншого—максимально сприяє розвитку особистості через підвищення відповідності між структурою її індивідуальних потреб і соціально-економічною цінністю місця, яке вона посідає. Перша з цих функцій є предметом економічної науки, друга—соціології і соціальної психології. Це зумовлює, за твердженням М.П. Лукашевича і М.В. Туленкова, якісно різні підходи до досліджень мобільності:

- як до деперсоніфікованого соціально-економічного процесу;
- як до засобу соціального просування і професійного розвитку особистості.

У першому випадку маємо справу з власне трудовою мобільністю, а в другому - з так званою трудовою кар’єрою працівників [14].

Важливим є погляд дослідників на професійну мобільність особистості в контексті її професійної кар’єри (Деркач А.А., Зазикін В.Г., Могильовкін

Є.О.). Оскільки в сучасних дослідженнях кар'єри фіксують зміщення від парадигми планування кар'єри до парадигми управління кар'єрою, позаяк раніше в особистості була довгострокова і гарантована зайнятість, установка на одну професію і одне місце роботи впродовж всього трудового життя, провідна роль організації в управлінні кар'єрним ростом і професійним розвитком працівників. Новий погляд на специфіку посадового і професійного просування працівників полягає у ставленні до кар'єри як до сукупності багатьох кар'єрних циклів динамічного походження. І у самому визначенні кар'єри використовуються терміни: «переміщення», «мобільність», «просування». Також співзвучним у психології кар'єри є поняття «кар'єрна мобільність» (Кричевський Р.Л.), під яким розуміється швидкість проходження працівником кар'єрних щаблів (у сучасних європейських компаніях кар'єрна мобільність вважається високою, якщо тривалість перебування працівника на одній посаді не перевищує «2,5-3 років»).

Поділяючи думку Л.Н.Лесохіної, Л.І.Рибникова розглядає поняття професійної мобільності з двох позицій:

- 1) з одного боку, це зміна позицій, спричинена зовнішніми умовами, а саме: відсутністю робочих місць, низькою заробітною платою, побутовою непорядкованістю працівників тощо, що зумовлює необхідність їх адаптування до реальних життєвих позицій;
- 2) з іншого, професійну мобільність можна розглядати як внутрішню свободу, самовдосконалення особистості, що базується на стабільних цінностях та потребі у самоорганізації, самовизначенні і саморозвиткові, здатності швидко реагувати на зміни в соціумі завдяки освіченості та професійній компетентності.

Психологів (В.Ковальова, В.Тихонович, М.Шабанова, Л.Левченко та ін.) перш за все цікавить психологічна готовність до зміни професії та причини, що дозволяють чи не дозволяють зламати традиційний стереотипи професійної поведінки. При цьому професійна мобільність розглядається

ними як „здатність і готовність особистості достатньо швидко й успішно оволодівати новою технікою і технологією, набувати нових знань і вмінь, що забезпечують ефективність нової профорієнтаційної діяльності”(психологічний словник).

За визначенням Л.П. Шевченко, професійна мобільність – це психологічна готовність робітника, фахівця до розв’язку широкого кола виробничих завдань, здатність оперативно, швидко перебудовуватись в залежності від ситуації, оскільки найбільш ефективною відповіддю людини на невизначеність та проблемність трудової ситуації є гнучкість поведінки, що проявляється в його здатності вчасно змінювати стратегію або засіб дій у відповідності з умовами праці, що змінюються. При цьому показником гнучкості є швидкість зміни стратегій в залежності від зміни ситуації.

За такого підходу цілком вмотивованою є характеристика Н.Г. Мурадянцем мобільності як засобу адаптації працівників, що підвищує їх конкурентноздатність, обумовленість професійної мобільності рівнем психологічної готовності робітників до діяльності в умовах конкуренції та нестабільності на ринку праці (Ф.Н.Гайсин, Ф.Х.Фаїзов).

Науковцями (М. Дьяченко, Е. Зеєром та Л. Кандибович) професійна мобільність визначається як здатність і готовність особистості досить швидко й успішно опанувати нову техніку й технологією, виконувати нові виробничі завдання, здобувати відсутні знання й уміння, що забезпечують ефективність нової професійної діяльності. З точки зору характерологічних якостей особистості професійна мобільність є сукупністю особистісних характеристик і особливих форм поведінки (нахил до творчості, постійного самовдосконалення і самоактуалізації, здатність ризикувати, проявляти ініціативу, підприємливість у суспільстві, на робочому місці тощо), що виявляються в ситуації зміни професії. Професійна мобільність є механізмом соціальної адаптації, що дозволяє людині управляти ресурсами суб’єктності і професійною поведінкою.

Поділяємо думку Л. Горюнової, що професійну мобільність «варто визначати на рівні особистісних якостей (адаптивність, комунікативність, самостійність, пристосовність, цілеспрямованість, ціннісні орієнтації й установки, соціальна пам'ять, критичне мислення, здатність до самопізнання, саморозвитку, самоосвіти, соціальна рухливість); на рівні характеристик діяльності (рефлексивність, креативність, проєктивність, прогнозування, цілепокладання, гнучкість, пластичність); на рівні процесів перетворення власної особистості, діяльності, навколишнього середовища» [4, 21]. Тобто, в суб'єктивному аспекті мобільність залежить від таких індивідуальних характеристик людини як потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, моральні якості та інші мотиваційні чинники. Очевидно, що тут працює класична психологічна схема, що визначається такими основними елементами: потреби - інтереси - мотиви. Означені дослідницею окремі складові корелюють з комунікативною, особистісно-розвивальними, соціально-психологічними, прогностичними, інформатичними, інструментальними компетентностями соціального педагога.

Погоджуємося з твердженням Л. Сушенцевої [17] про те, що основою професійної мобільності особистості є динамізм її мотиваційних, інтелектуальних і вольових процесів, завдяки чому створюється індивідуальне поле готовності до професійної мобільності.

Професійна мобільність складається з різних компонентів. Описуючи феномен професійної мобільності, Л. Горюнова вказує на її психологічні складові. Зокрема, це: якість особистості, що забезпечує внутрішній механізм розвитку людини через сформованість ключових, загальнопрофесійних компетентностей; діяльність людини, детермінована подіями, що змінюють середовище, результатом якої виступає самореалізація людини в професії й житті; процес перетворення людиною самої себе й оточуючого її професійного і життєвого середовища.

Розглядаючи професійну мобільність як рушійну силу активності суб'єкта, Н. Пряжников говорить, що у пошуку власного сенсу в обраній,

засвоюваній та вже виконуваній трудовій діяльності й міститься змістовна характеристика професійного самовизначення особистості [15].

Аналіз досліджень проблеми професійної мобільності свідчить, що означена проблема дуже тісно пов'язана з мотивами та метою діяльності, як основного фактора прояву мобільності. Тож психологічною основою професійної мобільності особистості є динамізм її мотиваційних, інтелектуальних і волевих процесів, завдяки чому створюється індивідуальне поле готовності до професійної мобільності.

Мотиваційна сфера обумовлює цілеспрямований, свідомий характер дій людини й визначає потенційні можливості особистості, що вкрай важливо в ситуації невизначеності. При формуванні професійної мобільності на перше місце виходить не знанневий її компонент і навіть не формування професійно важливих якостей, а, насамперед, психологічна (у тому числі мотиваційна) готовність до професійної мобільності.

Активним стимулом розвитку особистості є її потреба в тому чи іншому виді діяльності, в організації соціальної взаємодії в професійному середовищі, в удосконаленні її професійних умінь та навичок з метою реалізації потреб у творчій діяльності.

Готовність до прояву професійної мобільності включає, на думку О. Нікітіної, діяльнісний та суб'єктний критерії. Діяльнісний критерій характеризується відкритістю до змін; здатністю до цілепокладання, планування дій, проектування власного професійного розвитку й досягнення професійно значимих компетенцій у розв'язанні професійних завдань; умінням знаходити оптимальні виходи із ситуації утруднення й аргументувати варіант вибору рішення; якістю обґрунтованості явищ професійної діяльності; активним самопроявом у нормальних й спеціально змодельованих (квазіекстремальних) умовах; усвідомленістю, широтою, інтенсивністю, стабільністю спрямованості (соціальної, професійної, особистісної) на досягнення високих результатів діяльності. Суб'єктний критерій характеризується рефлексивним показником (уміння оцінювати

сформовану ситуацію й оцінювати свої можливості), спрямованістю на подолання ситуації утруднення (потреби, мотиви, світогляд, установки, цілі), вольовими рисами (рішучість, наполегливість, самовладання, самостійність, ініціативність), потребою в суб'єкт-суб'єктній взаємодії в процесі професійного становлення [9].

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи результати розглянутих наукових доробок, можна виокремити два підходи щодо вивчення соціальної мобільності особистості, як: 1) деперсоніфікованого соціально-економічного процесу; 2) засобу соціального просування і професійного розвитку особистості.

Отже, професійна мобільність як складний конструкт одночасно характеризує:

- 1) якість особистості, яка забезпечує внутрішній механізм розвитку людини через сформованість ключових, загальнопрофесійних компетентностей;
- 2) діяльність людини, що детермінована подіями, які змінюють середовище, результатом чого виступає самореалізація людини в професії й житті; 3) процес перетворення людиною самої себе й оточуючого її професійного й життєвого середовища.

Таким чином трансформаційні зміни сучасного суспільства передбачають формування професійно-мобільної кваліфікованої особистості, якій притаманні динамічність, постійний пошук, прагнення до перетворень не тільки оточуючого середовища, а й самої себе.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
2. Амирова Л.А. Проблема профессиональной мобильности педагога и перспективные ориентиры ее развития /Л.А.Амирова// Образование и наука:

журнал теоретических и прикладных исследований Уральского отделения Российской Академии образования. – 2009. – № 8 (65). – С.86-96.

3. Асмолов А. Г. Вариативное образование в изменяющемся мире: опыт становления и стратегические ориентиры развития современной образовательной системы в России / Александр Григорьевич Асмолов // Вариативные педагогические системы. – М, 1995. – С. 40 – 52.

4. Горюнова Л. В. Профессиональная мобильность специалиста как проблема развивающегося образования в России: дис ... доктора пед. наук: 13.00.08 / Горюнова Лилия Васильевна. – Ростов-на-Дону. – 2006. – 337 с.

5. Дворецкая Ю. Ю. Психология профессиональной мобильности личности: дис. ... кандидата псих. наук: 19.00.01 / Дворецкая Юлия Юрьевна. – Краснодар, 2007. – 143 с.

6. Дементьева О. М. Формирование социально-профессиональной мобильности студентов в учреждениях среднего профессионального образования : автореф. ... дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 – теория и методика профессионального образования / О.М. Дементьева. – М., 2009. – 22 с.

7. Іванченко Є.А. Формування професійної мобільності майбутніх економістів у процесі навчання у вищих навчальних закладах : автореф. дис... канд. пед. наук : спец.13.00.04 / Є .А. Іванченко. – О., 2005. – 20 с.

8. Игошев Б.М. Организационно-педагогическая система подготовки профессионально мобильных специалистов в педагогическом университете: монография / Борис Михайлович Игошев. – М. : ВЛАДОС, 2008. – 201

9. Никитина Е. А. Педагогические условия формирования профессиональной мобильности будущего педагога: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Никитина Елена Александровна. – Иркутск, 2007. – 199 с.

10. Новиков А. М. Постиндустриальное образование / Александр Михайлович Новиков. – М, 2008. – 136 с.

11. Коваліско Н.В. Трудова мобільність в умовах регіонального ринку праці: Дис...канд.. соціол. наук: 22.00.07.- Львів, 1999.-184с.

12. Кожемякіна Н. І. Соціально-педагогічні умови формування професійної мобільності майбутніх менеджерів-аграріїв : дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Кожемякіна Наталія Іванівна. – Одеса, 2006. – 329 с.
13. Могилевкин Е.А. Карьерный рост: диагностика, технологи, тренинг. Монография. – СПб.: Речь, 2007. – 336 с.
14. Пріма Р.М. Формування професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів : теорія і практика : монографія / Р. М. Пріма ; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Д. : ІМА-прес, 2009. – 368 с.
15. Пряжников.Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение. М.: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК». 1996.- 256 с.
16. Заславская Т.И. Трудовая мобильность как предмет экономико-социологического исследования // Методологические проблемы социологического исследования мобильности трудовых ресурсов / Под ред. Т.И. Заславской, Р.В. Рывкиной. – Новосибирск, 1974. – 57 с.
17. Сушенцева Л. Проблема професійної мобільності у контексті міждисциплінарного підходу // Теорія і методика професійної освіти. – № 1. – 2011. – С. 3-11.
18. Хакимова Н. Р. Профессиональное самоопределение личности и психологические условия его реализации в ситуации смены профессиональной деятельности: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.01 / Хакимова Нурия Равельевна. – Кемерово, 2005. – 179 с.